

Gündem Dış1 Konular

İlköğretimde Zorbalık ve Kurban Olma: Ergenlik Öncesi Çocuklarda Zorbalanın, Kurbanların, Zorba/Kurbanların ve Katılmayan Grubun Karşılaştırılması*

- Özet Çeviri ve Yorum -

Uzm. Psk. Fatih Bayraktar

Ankara Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

psyfatih@yahoo.com

İlk öğretimde zorbalık ve kurban olma genel olarak tüm dünya ülkelerinde %15 ile %25 arası değişen oranlarda gözlenmektedir. Zorbalık bir ya da daha fazla kişinin başka bir kişiye kasıtlı olarak ve tekrar eden biçimde fiziksel, sözel ya da psikolojik zarar vermesi veya onu rahatsız etmesidir. Fiziksel zorbalığa vurma, tekmeleme, itme ya da kişisel eşyaları alma örnek olarak verilebilir. Sözel zorbalığın örnekleri isim takma ve tehdit etmedir. Psikolojik zorbalığa örnek olarak ise dışlama, yalnız bırakma ve dedikodu yayma örnek olarak verilebilir.

Çocuklar ve ergenler arasındaki zorbalık fiziksel sağlığı ve psikolojik işlevleri etkileyen önemli bir sorundur. Zorbalar, ilerleyen zamanda artan oranlarda çocuk ve yetişkin suçluluğuna ve alkol kötüye kullanımına yatkın hale gelmektedir. Haynie ve ark. (2001) "zorbalık çocukların anlık ihtiyaçlarını sosyal olarak kabul edilemez biçimlerde karşılamalarına yardımcı olduğu için, kalıcı uygun olmayan davranış örüntülerine sebep olabilmektedir" demektedir. Kurbanlar için de uzun dönemli olumsuz sonuçlar bildirilmiştir. Genel olarak kurbanlar yetişkinlikte artan oranda depresyon ve düşük benlik saygısı riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Bu çalışmayı diğerlerinden farklı kılan bazı yönler mevcuttur: Birincisi bundan önceki çalışmalar (Haynie ve ark., 2001 dışında) zorbalık ve kurban olma olgularını incelerken tek değişkenli analizler kullanmışlardır. Diğer bir deyişle bu çalışmalarda tek bir yordayıcı ve

tek bir yordanan değişken vardır. Bazı araştırmalar çoklu regresyonu veya iz analizlerini (path analysis) kullanmış ancak bunu yalnızca kurban olmayı yordayan faktörleri ya da yalnızca zorbalığı yordayan faktörleri ele alarak yapmıştır. Diğer çok değişkenli araştırmalar ise kurban olmanın ya da zorbalığın sonuçlarını incelemiştir. Ancak bu çalışmalardan hiçbirisi zorba/kurbanları zorbalardan veya kurbanlardan ayırtmamıştır.

Bu çalışmada dört kategorik değişken (zorba, kurban, zorba/kurban ve karışmayan) çok değişkenli bir strateji kullanılarak analiz edilmiştir. Bu şekilde zorbalığa ve kurban olmaya sebep olan değişik etkiler ve olası karıştırıcı değişkenler ele alınabilecektir. Çalışmanın örneklimini 1000'den fazla ergenlik öncesi çocuk oluşturmaktadır ve bu sayının değişik özelliklerin etkilerini aynı anda değerlendirmek için yeteri kadar büyük olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın ikinci avantajı çok kaynaklı veri toplamasıdır. Zorbalık ve kurban olmayla ilgili akran bildirimlerinin yanı sıra kendilik bildirimlerinden, ebeveyn ve öğretmen bildirimlerinden yararlanılmıştır. Daha önceki çalışmalar genel olarak tek bir kaynağa dayandığından yanlı sonuçlar vermiş olabilirler. Zorbalık ve kurban olmayla ilgili müdahale programlarının geliştirilmesi ancak değişik etmenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin ve aynı andaki etkilerinin anlaşılmasıyla mümkündür.

Zorbalık

Araştırmalar, zorba olarak tanımlanan çocuk ve ergenlerin psikososyal işlevlerinin diğer sınıf arkadaşlarından daha zayıf olduğunu göstermektedir. Zorbaların akranlarına karşı saldırgan, içtepisel, düşmanca, anti-sosyal ve işbirliğine kapalı bir tutum sergiledikleri; düşük düzeyde kaygılı ve güvensiz oldukları bulunmuştur. Kontrol edildiklerinde ise zorbalar kendilerini daha fazla güvende hissetmekte ve daha az kaygı duymaktadırlar. İlginçtir ki, kendilik değerlendirmelerine yönelik raporlar zorbaların kolayca arkadaş edinebildiklerini göstermektedir. Dahası, karışmayan grupta olduğu gibi sınıfın desteğini alabilmektedirler. Zorbalar saldırganlık üzerinden başarı sağlayacaklarına inanmakta, acı ve zarardan fazlaca etkilenmemekte ve kurbanlarla ilgili bilgiyi katı ve otomatik biçimde işlemektedirler. Zorbalar kurbanlarıyla kendilerini provoke ettikleri için ya da onları sevmedikleri için uğraştıklarına inanmaktadır. Okul uyumları düşüktür ve öğretmenlerden az miktarda sosyal destek alırlar. Bu çocuklar sınıf ortamında daha zor olabilmekte ve öğretmenleri engelleyebilmektedirler. Bilimsel kanıtlar zorbaların, disiplin yöntemi olarak fiziksel şiddetin kullanıldığı evlerden geldiğini, hatta ebeveynlerinin zaman zaman düşmanca ve reddedici davrandıklarını, zayıf problem çözme becerilerine sahip olduklarını, saldırgan çocuk davranışlarına karşı kabul edici tutumları olduğunu, hatta kendi çocuklarına en küçük bir provokasyonda tepki vermeyi öğrettiklerini göstermektedir. Bu etkiler hep birlikte ele alındığında hangilerinin zorbalıkla en fazla ilişkili olacağı merak edilmektedir.

Kurban Olma

Kurban olmayla ilgili çalışmalar, kurban olarak tanımlanan çocuk ve ergenlerin tıpkı zorbalar gibi düşük psikososyal fonksiyonlara sahip olduğunu göster

mektedir. Diğer çocuklardan daha fazla içe dönük, depressif, kaygılı, tedbirli, sessiz ve güvensiz olmaya yatkındırlar. Ayrıca Schwartz'a (2000) göre katılmayan gruptan daha düşük düzeyde olumlu sosyal davranış göstermektedirler. Kurbanlar okulda daha yalnız ve daha mutsuz olduklarını belirtmekte ve daha az iyi arkadaşına sahip olduklarını söylemektedirler. Kurban olmayı en sık güdüleyen faktör "uymama" olarak belirtilmektedir. Aynı zamanda diğerleri, kendilerinin de zorbalığa maruz kalmaları korkusuyla ya da akranları arasında sosyal statülerini kaybetmeme adına kurbanları durumlarıyla baş başa bırakabilmektedirler. Kurbanlar zorbalığa karşı değişik şekillerde tepki vermelerine rağmen okula gitmeme ya da belirli yerlere gitmeyi reddetme gibi geri çekilme davranışları yaygındır.

Bazı çalışmalar ebeveynlikle kurban olma arasındaki ilişkileri incelemiştir. Ebeveynlerin aşırı korumacı tutumu veya zayıf özdeşleşme süreci akranlar tarafından kurban olarak seçilme derecesini etkilemektedir. Finnegan ve ark. (1998) kurban olmanın erkeklerde algılanan anne aşırı korumasıyla, kızlarda ise algılanan anne reddetmesiyle ilişkili olduğunu savunmaktadır. Kurban olma ayrıca ebeveynlerin çocuğun okul yaşamına daha fazla dahil olmasıyla da ilişkilidir. Bu ebeveynlerin çocuğun karşılaştığı zorlukların daha fazla farkında olması anlamına gelmekte ama aynı zamanda bu çocukların daha az bağımsız olduğunu göstermektedir. Burada yine ortaya çıkan soru, araştırmacıların değişik faktörleri aynı anda kontrol ettiklerinde hangi özelliklerin kurban olmayla daha fazla ilişkili olacağıdır.

Zorba/Kurbanlar

Bazı çalışmalar kurban ve zorbaların birbirinden tamamen bağımsız kategoriler olmadığını göstermektedir. Zorbaların yaklaşık yarısı aynı zamanda

kurban olduklarını da belirtmektedirler. Yakın zamanda araştırmacılar saldırgan kurban (aggressive victim) da denilen bu grubu incelemeye başlamıştır. Bulgular zorba/kurbanların hem yüksek derecede saldırganlık hem de yüksek derecede depresyon gösterdiklerini, akademik yeterlik, olumlu sosyal davranış, benlik-kontrolü, sosyal kabul ve benlik saygısı boyutlarında düşük puanlar aldıklarını işaret etmektedir. Ayrıca alkol kötüye kullanımı, suçluluk ve ebeveyn kurallarının ihlali gibi başka problem davranışlar da gösterdikleri bulunmuştur. Zorba/kurbanlar sınıfın en sevilmeyen üyeleridir. Bilimsel kanıtlar zorba/kurbanların ihmalkar ebeveynlere sahip olduklarını hatta bu ebeveynlerin zaman zaman düşmanca ve reddedici davranabildiklerini göstermektedir. Ortaokul yıllarında bu gruptakiler yüksek risk taşımakta ve ileriki zamanlarda psikiyatrik sorunlar göstermeye daha fazla yatkın olmaktadır.

Cinsiyet ve Sosyoekonomik Köken

Genel olarak bulgular erkek çocukların zorba grubunda ağırlıkta olduğunu, zorba/kurbanların büyük bölümünü oluşturduğunu, fakat kurbanlar arasında kızlarla erkekler arasındaki farkların azaldığını göstermektedir. Erkek çocuklar daha çok fiziksel saldırganlık ve doğrudan zorbalık uygularken, kızlar daha çok ilişkisel saldırganlık ve dolaylı zorbalık kullanmaktadır. Lakap takma ve sosyal dışlama hem erkekler hem de kızlar arasında yaygındır. Vurma ve tehdit etme daha çok erkek çocuklar arasında görülmektedir. Dedikodu ve kişisel eşyaları alma ise kızlar arasında daha yaygın biçimde uygulanmaktadır. Yakın zamanlı çalışmalar sosyoekonomik durumun zorbalıkla ve kurban olmayla ters yönde ilişkili olduğunu savunmaktadır (Wolke, Woods, Stanford, ve Schulz, 2001). Ancak burada sosyoekonomik durumun neleri temsil ettiği açık değildir. Değişik

ebeveyn özellikleri veya olumsuz aile ortamları olası etkiler olabilir. Yine burada karıştırıcı değişkenler kontrol edildiğinde bu bulguların ne kadar geçerli olacağı sorusu gündeme gelmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi zorbalı, kurbanları, zorba/kurbanları ve katılmayanları (bu gruplardan hiçbirine dahil olmayanları) inceleyen yalnızca bir tane çok değişkenli çalışma bulunmaktadır (Haynie ve ark., 2001). Bu çalışma davranışsal uyumsuzlukların, benlik-kontrolünün, sapkınlığın kabul edilmesinin ve sapkın akran etkilerinin zorba ve kurban olmanın en iyi yordayıcıları olduğunu göstermiştir. Dahası, ebeveyn özelliklerinin zorbalıkla ve kurban olmayla orta düzeyde ilişkili olduğunu bulmuştur. Ebeveyn özelliklerinin zorbalık üzerinde dolaylı etkileri olabilir çünkü ebeveynlik sosyal yeterlik, okul etkinlikleri, akran seçimleri gibi zorbalıkla ilişkili etmenleri etkileyebilmektedir. Bu çalışmanın olası bir kısıtlılığı hem bağımsız hem de bağımlı değişkenler için yalnızca kendilik-değerlendirmelerinin kullanılmış olmasıdır. Bu nedenle, Haynie ve arkadaşlarının sonuçları yanlı olabilir. Veenstra ve arkadaşlarının (2005) çalışması, Haynie ve arkadaşlarınınkinden farklı olarak bağımsız değişkenler için çok kaynaklı bir bilgi alma stratejisi kullanmaktadır. Zorbalar ve Zorba/Kurbanlar için çoklu değişkenler bireysel (saldırganlık, akademik performans, olumlu sosyal davranış ve hoşlanılmama), ebeveynlik (duygusal sıcaklık ve reddetme) ve art alan (cinsiyet ve sosyoekonomik durum) özelliklerini içermektedir. Kurbanlar için bireysel (dışlanma, olumlu sosyal davranış ve hoşlanılmama), ebeveynlik (aşırı koruma ve reddetme) ve art alan (sosyal cinsiyet ve sosyoekonomik durum) özelliklerini içermektedir. Bu özellikler tek değişkenli çalışmalarda zorbalık ve kurban olmayla ilişkili bulunmuş değişkenlerdir.

Bunlardan başka dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlara olan ailesel yakınlık/incinebilirlik derecesi de göz önüne alınmıştır. Ailesel incinebilirlik (vulnerability) zorbalıkla ve kurban olmayla ilgili daha önceki çalışmalarda göz önüne alınmamıştı. Bu etki doğrudan olabileceği gibi, gen-çevre etkileşiminden ötürü dolaylı da olabilir. Diğer bir deyişle, ailesel incinebilirlik ebeveynlerin psikiyatrik semptomlarından dolayı olumsuz aile ortamlarıyla el ele gidebilir, ve ebeveynliğin etkilerinden bir kısmı gerçekten genetik olarak belirlenmiş olabilir. Ailesel incinebilirliğin karıştırıcı etkisini göz önüne almak için analizlere dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlar da dahil edilmiştir.

Temel soru katılmayan öğrencilerin, zorbaların, kurbanların ve zorba/kurbanların sosyal cinsiyet, sosyoekonomik durum, ailesel incinebilirlik, ebeveynlik (duygusal sıcaklık, aşırı koruma ve reddetme) ve bireysel özellikler (saldırganlık, dışlanma, akademik performans, olumlu sosyal davranış ve hoşlanılmama) açısından ne ölçüde farklılaştığıdır. Ayrıca çok değişkenli analizlerin düşük duygusal sıcaklık ve yüksek reddetmenin zorbalarla ve zorba/kurbanlarla, aşırı koruma ve reddetmenin de kurban olmayla olumlu yönde ilişkili olduğu yönündeki tek değişkenli analiz sonuçlarını onaylayıp onaylamadığına bakılacaktır. Bu analizlerde zorbalar, kurbanlar ve zorba/kurbanlar zayıf bir sosyal profil çizecekler midir? (diğer bir deyişle daha az olumlu sosyal davranış gösteren ve daha az hoşlanılan kişiler olarak ortaya çıkacaklar mıdır?) Aynı şekilde zorbalar ve zorba/kurbanlar daha yüksek saldırganlık ve daha düşük düzeyde akademik performans gösterirken, kurbanlar daha fazla dışlanır görünecekler midir? Zorbalık ve kurban olmayla bireysel özellikler mi yoksa sosyal çevre mi daha çok ilişkilidir? Özellikle ailesel incinebilirlik gibi özellikler tek değişkenli analizlerle

değerlendirilemezler. Zorbalığın ve kurban olmanın kuşaklar arasında aktarılabilirliği düşünülürse, zorba ve zorba/kurbanlar dışsallaştırılmış sorunlara yönelik ailesel yakınlığa, kurbanlar ise daha çok içselleştirilmiş sorunlara yönelik ailesel yakınlığa sahip olacaklardır. Bu olasılıklar da bu çalışmada değerlendirilecektir.

Yöntem

Örneklem

Ergenlerin Bireysel Yaşamlarını İzleme Çalışması (Tracking Adolescents' Individual Lives Survey- TRAILS) Hollandalı ergenlik öncesi çocukları 25 yaşlarına kadar iki yılda bir değerlendirecek ileriye yönelik bir Cohort çalışmasıdır.

Bu çalışma TRAILS'in 2001 Mart ve 2002 Temmuz ayları arasındaki ilk değerlendirme sonuçlarını ele almaktadır. TRAILS'in hedef örneklemini Hollanda'nın Kuzeyinde yer alan hem şehir hem de taşradaki beş belediyeye bağlı yaşayan ergenlik öncesi çocuklar oluşturmaktadır. Örneklem 2230 kişiden oluşmaktadır. Çocukların yaş ortalaması 11.09'dur (ss =.55) ve %50.8'i kızlardan oluşmaktadır.

Görüşmeciler ebeveynlerden birini (tercihen anneyi, %95.6) evinde ziyaret etmişler ve çocuğun gelişimsel tarihi, somatik rahatsızlığının bulunup bulunmadığı, ebeveyn psikopatolojisi ve çocuğun bakımına yönelik geniş bilgiler almışlardır. Ebeveynler ayrıca bir anket doldurmuşlar, çocuklar ise anketleri okulda TRAILS asistanlarının yönlendirmesi altında tamamlamışlardır. Buna ek olarak zeka ve bir dizi biyolojik ve nörobilişsel parametreler de değerlendirilmiştir. Öğretmenler de sınıfta kısa bir anket doldurmuşlardır. Şimdiki çalışmada kullanılan ölçümler ise daha çok aşağıda belirtilen kısımlardan oluşmaktadır.

Akran bilgisiyle oluşturulan alt-örneklem

Kullanılan analizler için 1065 kişilik bir alt-örneklem ele alınmıştır. Çalışma için gerekli olan akran aday göstermeleri en az 10 katılımcıyla yalnızca sınıfta gerçekleştirilmiştir. Bu özellik alt-örneklemin temsil özelliğini azaltmaktadır. Özel eğitime devam eden çocuklar, küçük okullardakiler, bir sınıfı tekrar eden ya da atlayan çocuklar alt-örnekleme dahil edilmemiştir. Bu 1065 kişi diğer TRAILS katılımcılarından bazı açılardan farklılaşmaktadır; bu örnekleme daha fazla kız vardır, ortalama olarak daha üst sosyo-ekonomik düzeyden gelmektedir, yaşamları boyunca daha sık aynı ebeveynlerle yaşamışlardır, daha yüksek akademik performansla sahiptirler, daha fazla olumlu sosyal, daha az saldırgan davranış göstermekte, daha az dışlanmış görünmektedirler. Ancak bu alt-örneklem diğer TRAILS katılımcılarından ailenin gösterdiği duygusal sıcaklık ve reddetme oranı açısından farklılaşmamaktadır. Bu örnekleme çocukların ebeveynleri ise daha fazla korumacıdır. Özetle bu alt-örnekleme ilgili bulgular yalnızca normal orta okullara devam eden ve sınıfını tekrar etmeyen ergenlik öncesi çocuklara genellenebilir.

Ölçümler

Akran İsimlendirmeleri: Zorbalık ve kurban olma bu yöntemle ölçülmüştür. Akranlar istedikleri sayıda kişiyi zorba ya da kurban olarak isimlendirebilmektedir. İsimlendirmelerin ikili düzeyde (zorba-kurban ilişkisi açısından) yapılması istenmiş, böylece sınıftaki çocukların ikili ilişkileri hakkında bilgi edinilmiştir. Çocuklara bir zorbalık tanımı verilmemiştir. Bu yüzden çocukların isimlendirdikleri boyutlar farklılaşmış olabilir. Ancak ölçümler tüm isimlendirmelerin birleştirilmesi aracılığıyla yapıldığından daha güvenilir ve geçerli görünmektedir.

Ailesel İncinebilirlik: Depresyon, kaygı, madde kullanımı, anti-sosyal davranış ve psikoz gibi ebeveyn psikopatolojileri Kısa TRAILS Aile Tarihçesi Görüşmesi aracılığıyla ölçülmüştür. Madde kullanımı ve anti-sosyal davranışlar ailenin dışsallaştırılmış sorunlara yatkınlığını, depresyon ve kaygı ise içselleştirilmiş sorunlara yatkınlığını değerlendirmek için kullanılmıştır.

Ebeveyn Özellikleri: Çocuklar için Yetiştirilme Anılarım Ölçeği (EMBU-C) çocuk ve ergenlerin ebeveynlerinin yetiştirme yöntemlerini algılayış biçimlerini değerlendirmektedir. Her bir madde hem anne hem de baba için ayrı ayrı sorulmaktadır. EMBU-C duygusal sıcaklık, reddedilme ve aşırı korumayla ilgili faktörleri içermektedir.

Bireysel Özellikler: Bunun için 5-puanlı akran değerlendirmelerinden yararlanılmıştır (1-hiç uygun değil, 5-sıklıkla uygun). Bu sayede iç tutarlılıkları yüksek ölçümler elde edilmiştir: Saldırganlık/zarar verme altı maddeyle ölçülmüştür ve iç tutarlılığı .89'dur. Dışlanma da altı maddeyle ölçülmüştür ve iç tutarlılığı .80'dir. Akademik performansı ölçen beş maddenin iç tutarlılığı .85'tir. Olumlu sosyal davranışlar ise 11 maddeyle değerlendirilmiştir ve iç tutarlılığı .92'dir.

Art Alan Özellikleri: TRAILS'in veri bankası sosyoekonomik durumla ilgili değişik faktörleri içermektedir: gelir düzeyi, baba ve annenin eğitim düzeyi, her iki ebeveynin meslek düzeyleri gibi. Bu beş değişkenden oluşan ölçeğin iç tutarlılığı .84 olarak bulunmuştur.

Analiz

Üst %25'lik dilim alındığında çocukların 652'si katılmayan, 139'u zorba, 164'ü kurban ve 110'u zorba/kurban olarak adlandırılmıştır. %25'lik dilimin seçilme

nedeni, zorba ve kurban olma durumunun uç noktalarına odaklanmamaktır. Bulgular bu seçime duyarlı değildir çünkü üst %10'luk dilim seçildiğinde de benzer sonuçlar elde edilmektedir.

Dört grup arasındaki tek değişkenli farklılaşmaları bulmak için Kay-Kare testleri ve ANOVA uygulanmıştır (post hoc olarak Scheffe kullanılmıştır). Sonrasında ise Çoklu Lojistik Regresyon analizi yapılmıştır. Bu modelin seçilme nedeni zorba, kurban, zorba/kurban ve katılmayan gruptaki çocukları etkileyen bağımsız değişkenleri değerlendirmektir.

Sonuçlar

ANOVA

Post Hoc testler katılmayan grubun sosyoekonomik durumunun diğer gruplardan anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermiştir. Reddetme ve dışsallaştırılmış sorunlara olan ailesel yakınlık boyutlarında yalnızca zorba/kurban ve katılmayan grup arasında farklılık bulunmuştur. Evde en fazla reddedilmeyi zorba/kurbanlar algılamak, en az reddedilmeyi katılmayan grup ve kurbanlar algılamıştır. Ayrıca zorba/kurbanlar dışsallaştırılmış sorunlara dair ailesel yakınlığa en fazla sahipken, en az sahip olanlar katılmayan gruptur. Aşırı koruma ve içselleştirilmiş sorunlara ailesel yakınlık değişkenleri açısından dört grup açısından farklılaşma bulunmamıştır. Tek değişkenli sonuçlar bir bakıma geçmiş bulgularla tutarlıdır. Şöyle ki; duygusal sıcaklık ve sosyoekonomik durum zorbalar ve zorba/kurbanlar arasında daha düşüktür ve reddetme zorba/kurbanlar arasında daha yüksektir. Dışsallaştırılmış sorunlara dair sonuçlar da zorba/kurbanların katılmayan gruptan daha zayıf bir psikososyal art alana sahip olduklarını onaylamıştır. Daha önceki bulguların tersine ise kurbanların tümünden olumsuz bir art alanı olduğu bu çalışmada

bulunmamıştır.

Analiz sonrası (post hoc) testler zorba/kurbanların ve zorbaların saldırganlık düzeylerinin kurbanlardan ve katılmayan gruptan anlamlı derecede yüksek olduğunu göstermiştir. En düşük saldırganlık düzeyi katılmayan gruba aittir ve bu düzey kurbanlardan dahi anlamlı derecede düşüktür. Zorba/kurbanlar ve kurbanlar en fazla dışlanan gruptur. Katılmayan grup ise en az dışlananlar olarak bulunmuştur. Katılmayan grubun akademik performansı zorbalardan ve zorba/kurbanlardan daha yüksektir ve kurbanlar da zorba/kurbanlardan daha yüksek performans göstermişlerdir.

Olumlu sosyal davranışlar açısından hem katılmayan grupla kurbanlar arasında, hem de zorbalarla zorba/kurbanlar arasında farklılık bulunmuştur. Zorba ve zorba/kurbanlar kurbanlardan ve katılmayan gruptan daha düşük düzeyde olumlu sosyal davranış göstermektedir. Zorba/kurbanlar en az sevilen, katılmayanlar ise en çok sevilen grup olarak belirlenmiştir. Zorbalar ve kurbanlar hoşlanılmama boyutunda birbirlerinden farklılaşmamaktadır. Bu tek değişkenli sonuçlar zorbaların, kurbanların ve zorba/kurbanların, katılmayan gruptan daha dezavantajlı bir kişisel art alana sahip olduğuna dair geçmiş bulguları desteklemektedir.

Kızlar ve erkekler arasında da farklılıklar bulunmuştur. Erkeklerin zorba/kurban olma olasılığı kızlardan 2.5 kat daha yüksektir. Kızların kurban olma olasılığı ise erkeklerinkinden 1.74 kez daha fazladır. Zorbalar ve zorba/kurbanlara dair bu büyük sosyal cinsiyet farklılıkları geçmiş bulgularla tutarlıdır. Geçmiş sonuçların tersine ise bu çalışmada kızların kurbanlar arasında çoğunlukta olduğu bulunmuştur.

Tablo 1: Ele Alman Dört Grubun Çok Terimli Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları: Sınırdaki (marjinal) Etkiler ve Standart Sapmalar (Parantez içinde belirtilmiştir)

Değişken	Zorba/Kurbanlar (%10.3)	Zorbalar (%13.1)	Kurbanlar (%15.4)	Katılmayanlar (%61.2)
Cinsiyet (1: erkek)	.042 (.018)*	.073 (.023)***	-.097 (.025)**	-.017 (.035)
Sosyoekonomik durum	-.014 (.009)	-.016 (.011)	-.020 (.014)	.050 (.019)**
Ailesel Yatkinlık				
Dışsallaştırılmış Sorunlar	.022 (.009)*	.009 (.013)	.002 (.017)	-.033 (.023)
İçselleştirilmiş Sorunlar	-.015 (.010)	-.012 (.011)	.020 (.012)	.008 (.017)
Duygusal sıcaklık	-.006 (.009)	-.011 (.011)	.017 (.015)	.000 (.020)
Aşırı koruma	.002 (.009)	.008 (.012)	.003 (.015)	-.014 (.020)
Reddetme	.003 (.010)	-.019 (.013)	-.009 (.017)	.025 (.022)
Saldırganlık	.031 (.010)**	.050 (.014)**	.012 (.016)	-.093 (.022)**
Dışlanma	-.013 (.011)	-.044 (.013)**	.054 (.015)**	.003 (.023)
Akademik Başarı	-.010 (.010)	.004 (.013)	.005 (.015)	.001 (.022)
Olumlu Sosyal Davranış	.014 (.011)	-.021 (.015)	.018 (.018)	-.011 (.025)
Hoşlanılmama	.068 (.009)**	.064 (.012)**	.078 (.014)**	-.210 (.022)**

N=1,065, *p<.05, **p<.01

Çok Terimli (Multinomial) Lojistik Regresyon

Tablo 1 Lojistik regresyondaki marjinal etkileri göstermektedir. Sütunlarda zorba/kurbanları, zorbaları, kurbanları ve katılmayan grubu etkileyen bağımsız değişkenler yer almaktadır. Parantez içindeki sayılar standart sapmayı ifade etmektedir. Tablodan da görüleceği gibi erkeklerin zorba/kurban ve zorba olma olasılığı kızlardan sırasıyla %4.2 ve %7.3 oranında daha fazladır. Diğer taraftan kızların kurban olma olasılığı da erkeklerden %9.7 oranında daha fazladır. Sosyoekonomik durum açısından marjinal düzeydeki bir etki katılmayan grup için bulunmuştur. Dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlara ailesel yatkinlığın sırasıyla zorba/kurbanlar ve kurbanlar üzerinde anlamlı etkisi vardır. Saldırganlık açısından daha yüksek puan alan çocuklar zorba/kurban ya da zorba olmaya daha fazla yatkinken, katılmayan grupta olmaya daha az yatkindir. Dışlanmayla il-

gili marjinal etkiler zorbalar ve kurbanlar açısından anlamlıdır. Diğer tüm özellikler ele alındığında etki kurbanlar için olumlu yönde, zorbalar içinse olumsuz yöndedir (diğer bir deyişle kurbanlar daha fazla, zorbalar ise daha az dışlanmaktadır.) Çok terimli Lojistik Regresyonda hoşlanılmama tüm gruplar arasında farklılaşmıştır. Hoşlanılmama zorbalığa katılmayla ilişkilidir.

Çok değişkenli analiz zorbalık ve kurban olmanın en güçlü yordayıcılarını (saldırganlık, dışlanma, hoşlanılmama, cinsiyet) en zayıf olanlardan (sosyoekonomik durum, ailesel incinebilirlik) ve ilişkisiz özelliklerden (ebeveynlik, olumlu sosyal davranış ve akademik performans) ayırt etmiştir.

Tartışma

Bu çalışmanın en önemli avantajı çok değişkenli analizler kullanmış olmasıdır. Bu sayede hangi özelliklerin zorba,

kurban, zorba/kurban ve katılmayan gruplar üzerinde gerçek etkisi olduğu bulunabilmiştir.

Çok değişkenli bulgular geçmiş çalışmalardan farklı olarak kızların pasif kurban olmaya daha yatkın olduklarını göstermiştir. Ancak bu seçilen %25'lik üst dilimle ilişkilidir. Kriter daraltıldığında erkeklerle kızlar arasındaki fark ortadan kalkmaktadır.

Bu çalışma bilindiği kadarıyla ailelerin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlara yatkınlığını zorbalık ve kurban olma bağlamında ele alan ilk çalışmadır. Zorba/kurbanların ailelerinin daha fazla dışsallaştırılmış sorunlara, kurbanların ailelerinin ise daha fazla içselleştirilmiş sorunlara yatkın oldukları bulunmuştur. Böylece ailesel incinebilirliğin ele alınması gereken bir faktör olduğu kanıtlanmıştır.

Çok değişkenli analizlerde, tek değişkenlilerin aksine ailesel değişkenlerin (duygusal sıcaklık, reddetme ve aşırı koruma) dört grup açısından farklılaşmadığı bulunmuştur. Bunların yerine sosyoekonomik durumun etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Katılmayan gruptaki çocuklar daha yüksek sosyoekonomik duruma sahip ailelerden gelmektedir. Bu etkinin nasıl ve ne şekilde olduğu gelecek çalışmalar tarafından incelenmelidir. Ebeveyn özelliklerinin dolaylı yünden olsa bile zorbalık ve kurban olma üzerinde etkisinin bulunmaması gerçekten ilginçtir. Bu sonuç ebeveynliğin zorbalık ve kurban olma üzerinde erken çocuklukta ergenlik öncesi döneme göre daha etkili olduğunu düşündürmektedir. Bunun nedeni ise ebeveynlerin çocukların hayatlarına daha ender dahil olmaları olabilir. Çatışmalardan ancak olay gerçekleşikten sonra ya da çocuk kendileriyle konuşmayı tercih ederse haberdar olabilmektedirler. Sonuç olarak ebeveynler zorbalık ve kurban olma durumunun görece farkında değildirler. Sonuçlar kurbanların aile

ilişkilerinin olumlu olduğunu göstermektedir. Zorba/kurbanlar aile ortamlarını kurbanlardan ve katılmayan gruptan daha olumsuz algılamaktadır. Ancak bu sonuçlar yalnızca tek değişkenli analizlerce onaylanmıştır.

Beklenildiği gibi bireysel özellikler, sosyal faktörlerden daha fazla zorbalık ve kurban olma üzerinde etkilidir. Zorba/kurbanların ve zorbaların erkek olma dışındaki en ayırt edici özellikleri yüksek düzeydeki saldırganlıklarıdır. Olumlu sosyal davranışı ve anti-sosyal davranışı ele alan birçok çalışma anti-sosyal çocukların her zaman diğer gruplardan daha kötü durumda olmadığını göstermektedir. Ancak bu çalışmada saldırganlık gösteren iki grup ta dezavantajlı konumdadır. Bu iki grup en az sevilen iki gruptur. Bu gruplar arasındaki en önemli fark zorbaların, zorba/kurbanlardan daha fazla dışlanmış olmasıdır. Ancak bu duruma rağmen zorbalar marjinalleşmiş değillerdir. Farmer, Estell, Bishop, O'Neal ve Cairns (2003) de benzer bir sonuca ulaşmışlardır. Taşradaki Afro-Amerikalı ergenleri değerlendirdikleri çalışmalarında, zorbaların sosyometrik açıdan reddedilmiş görünmesine rağmen, orta düzeyde algılanan bir popülerlikleri olduğu ve sınıfın sosyal ağına açık biçimde uyum sağladıkları görülmüştür.

Bu çalışmanın ilerdeki araştırmalar için mükemmel bir başlangıç noktası olduğu düşünülse de çalışmanın bir dizi kısıtlılığı da vardır:

1. Çalışma kesitsel verilere dayanmaktadır. Bu kısıtlılık yakında ortadan kalkacaktır çünkü TRAILS'in boylamsal deseni ileriye dönük verilerin alınmasını olanaklı hale getirmektedir.
2. Bu çalışma TRAILS'in akranlardan elde edilen verilere dayalı bir alt-örnekleme dayanmaktadır. Bu alt-örneklem özel eğitim gören çocukları ya da sınıfta kalanları içermemektedir. Bu yüzden sonuçlar yalnızca ergenlik öncesindeki

popülasyonda görece avantajlı konumda olanlara genellenebilir.

3. Ailenin dışsallaştırılmış ve içselleştirilmiş sorunlara yatkınlığı çoğunlukla anneden alınan geriye dönük bilgilere dayanmaktadır. Bu bilginin TRAILS'in gelecekteki veri toplama dönemlerinde genetik bilgilerle de desteklenmesi ümit edilmektedir.

Çalışmanın önemli bir kısıtlılığı da akran bildirimlerine dayanmasıdır. Her ne kadar akran raporları geçerli ve güvenilir kabul edilse de çocuklar sevdikleri arkadaşlarını olumsuz kategoriler için aday göstermemiş olabilir, ayrıca her hangi bir zorbalık tanımı verilmediğinden farklı zorbalık yapıları kullanmış olabilirler.

Bu kısıtlılıklara rağmen TRAILS zorbalık ve kurban olmanın boylamsal çalışılması için bulunmaz bir fırsat sağlamaktadır. Çalışmanın ikinci veri toplama bölümünde katılımcılar ikincil öğretime geçiş yapacaklardır. Bu sayede zorbalık ve kurban olmanın durağanlığı ve farklı gruplardaki uzun vadeli etkileri incelenebilecektir.

Bu bulgular nedensel ilişkiler açısından kesin kanıtlar sunmasa da ergenlik öncesinde zorbalık ve kurban olmanın yordayıcılarının ebeveyn tutum ve davranışları değil bireysel özellikler olduğu düşünülebilir. Dahası ilk öğretim yıllarında zorbalık, kurbanlar ve özellikle zorba/kurbanlar yüksek risk taşıyan gruplar olarak ortaya çıkmaktadır.

Genel Yorum

Bu bölümde çeviri yapılan makalede gönderme yapılan önemli çalışmalar incelenmiş ve ele alınan konular tartışılmıştır:

1. Finnegan ve arkadaşlarının (1998) makalesi kurban olma üzerindeki ailesel

etkilere yoğunlaşmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi yazarlar erkeklerde kurban olmanın algılanan anne aşırı korumasıyla, kızlarda ise algılanan anne reddiyle ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ancak bu bulgular yeni değildir. Aynı yazarlar 1996 yılında yayınladıkları çalışmalarında da anneleriyle aşırı ilgili ergenlik öncesindeki erkek çocukların kurban olmaya yatkın olduklarını bulmuşlardır. Olweus (1978, 1992), İsveç'teki orta okul erkek çocuklarını ele aldığı çalışmada, kurban olan çocukların annelerinin aşırı korumacı ve çocuklarının boş zamanları üzerinde aşırı kontrolcü olduğunu bulmuştur. Bowers, Smith, ve Binney (1994) de kurban olan çocukların ebeveynlerini aşırı koruyucu olarak algıladıkları ve aile sistemlerini aşırı müdahaleci ve birbirinin içine geçmiş olarak tanımladıklarını belirtmektedir. Kurban olan kızlarla ilgili öncül bulgulardan biri ise Rigby'den (1993) gelmektedir. Rigby (1993), Avustralya'lı ergenlik öncesi kızları ele aldığı çalışmada, kurban kızların annelerinin tavırlarını düşmanca, eleştirel, patronvari ve aşağılayıcı bulduklarını belirtmiştir. Kochenderfer (1996) de, 200 anaokulu öğrencisinin ilk bakım verenleriyle (genellikle anne) ilişkisini incelemiş ve kurban olan kızların annelerinin tepkisiz, baskın ve kızlarının duygularını onaylamayan tarzlara sahip olduğunu bulmuştur.

Finnegan ve arkadaşlarının (1998) öne sürdüğü model, çocuklarda kurban olmayı belirleyebilecek anne-baba davranışlarının kızlarda ve erkeklerde oldukça farklı olduğudur. Özellikle ergenlik ve ergenlik öncesi söz konusu olduğunda erkeklerden ve kızlardan beklenen bazı normatif davranışlar vardır. Bu bağlamda erkeklerin özellikle akran grubunda daha özerk, atılgan olması beklenirken, kızlardan beklenen yakın ilişkilerde birliktelik ve paylaşımı artırmaktır. Cinsiyetler arası bu farklı davranışları farklı ebeveyn tutumlarının oluşturduğu düşünülmektedir. Benzer

şekilde erkek ve kızları akran grubunda kurban statüsüne düşürebilecek de yine anne-baba tutumlarıdır. Erkekleri normatif davranışlardan (kaba oyun, risk alma, keşfetme, atılganlık vs.) uzaklaştıracak aşırı koruyucu, kollayıcı, müdahale edici tutumlar bunlara örnek olarak verilebilir. Kızlarda ise özellikle başkalarıyla birlikteliği ketleyecek ebeveyn davranışları, özellikle anne ilgisizliği yada reddi kurban olma durumunda belirleyici olabilecektir. Bu tür ebeveyn davranışları kızların kendilerinden beklenen paylaşımcı davranışlar (ör: empati, paylaşma, işbirliği, gözetme vs.) sergilemelerini engelleyebilecek, kızların grubun değersiz üyeleri olmalarını sağlayabilecek ve böylece onları kurban pozisyonuna düşürebilecektir.

Alan yazındaki çalışmalar da bu hipotezleri destekler nitelikte veriler sunmaktadır. Aşırı korumacı ebeveynliğin içe dönüklükle, kaygıyla ve sosyal geri çekilmeyle ilişkili olduğu bildirilmiştir (Kagan, 1994; Maccoby ve Martin, 1983). Ebeveynin düşmanca davranması da empati, yardımseverlik ve işbirliği gibi özgeci özellikleri ketleyebilmektedir (Eisenberg ve Fabes, 1998). İkinci olarak çocuklar erkeklerden atılgan, kızlardan da grup yararına davranmalarını beklemektedir (Serbin, Powlishta, ve Gulko, 1993) ve buna uygun davranmayan çocuklar dışlanmaktadır (Berndt ve Heller, 1986 ; Moller, Hymel, ve Rubin, 1992). Üçüncüsü kendi cinsiyet rollerine uygun davranmadıklarını düşünen çocuk ve ergenler içsel stres ve düşük benlik saygısı yaşamaya başlamaktadırlar (Block ve Robins, 1993; Josephs, Markus, ve Tafari, 1992 ; Thorne ve Michaelieu, 1996). Bu önemlidir çünkü depresyon ve düşük benlik değeri kişinin akran grubundaki sosyal yeterliğini azaltmakta ve onun zaman içinde kurban olmasına yol açabilmektedir (Egan ve Perry, 1998; Hodges, Malone, ve Perry, 1995).

Finnegan ve arkadaşlarının (1998) çalışmasının görece en önemli kısıtlılığı küçük bir örneklem kullanmış olmasıdır. Araştırmanın örneklemini daha çok orta-sınıftan ailelerin çocuklarının gittiği iki okuldan 4. ve 7. sınıf arası 184 çocuk (78 erkek, 106 kız) oluşturmaktadır. İkinci önemli kısıtlılık ise ebeveyn davranışlarıyla ilgili verilerin çocukların raporlarına dayanmasıdır. Araştırmacılar çocukların ebeveyn davranışlarını çoğunlukla doğru biçimde aktarıyor olmasına rağmen, algılanan anne-baba davranışları yanında, bu davranışların doğrudan gözlemi gibi yöntemlerle de desteklenmesi gerektiğini belirtmektedir. Son olarak baba-çocuk etkileşiminin ele alınmamış olması da bir kısıtlılık olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok çalışma babanın olumsuz tutumlarının ve ihmalinin çocuklarda içselleştirilmiş sorunlarla ve akran ilişkilerinde zorluk yaşamalarıyla ilişkili olduğunu bulmuştur (Becker ve Krug, 1964; Patterson, Kupersmidt, ve Griesler, 1990). Ayrıca çalışmaya babanın dahil edilmesi, olumlu baba-kız ilişkisinin zayıf anne-kız ilişkisini ödünleyip ödünleyemeyeceğinin; ayrıca babaların oğullarıyla oynayacakları fiziksel ağırlıklı oyunların, bu çocukların onları kurban olmaktan koruyacak ilişkisel becerilere sahip olmasına yardımcı olup olmayacağının anlaşılmasını sağlayabilecektir.

2. Gönderme yapılan diğer bir makale de Shwartz'ın (2000) çalışmasıdır. Scwartz (2000) çalışmasında orta okuldaki kurban ve zorbaların davranış profillerini ve psikososyal uyumlarını incelemiştir. 354 kişilik örnekleme saldırgan kurbanlar, saldırgan olmayan kurbanlar ve kurban olmayan saldırganlar olarak ayırtmış ve bu grupları sosyal davranış, sosyal kabul-reddedilme, davranışsal düzenleme, akademik başarı ve duygusal stres değişkenleri açısından karşılaştırmıştır. Her bir alt grupta sosyal ve davranışsal uyumsuzluklar olduğunu bulmuş, ancak davranışsal ve duygusal düzenlemeyle

ilgili en fazla sorununun saldırgan kurban (diğer bir deyişle zorba-kurban) grupta gözlemlendiğini belirtmiştir. Bu grup ayrıca akademik başarısızlık, akran reddine maruz kalma ve duygusal strese sahip olma özellikleri de taşımaktadır.

Swartz (2000), veri toplamak için çoklu kaynaklar kullanmış böylece sistematik yanlışlıkların önüne geçebilmiştir. Kurban olma, akran reddi ve saldırganlık akran aday göstermesiyle, sosyal davranış, davranışsal-duygusal düzenleme, içsel stres ve akademik başarı ise öğretmen ve kendilik değerlendirmeleriyle ölçülmüştür.

Veenstra ve arkadaşlarının (2005) makalesinde Swartz'a (2000) gönderme yapılırken, Swartz'ın (2000) kurban durumundaki çocukların olumlu sosyal davranışlarının katılmayan gruptan daha düşük düzeyde olduğu belirtilmiştir. Ancak Swartz'ın (2000) çalışması incelendiğinde kendisinin "saldırgan olmayan kurbanlar" dediği grubun yanında, saldırgan kurbanların da daha düşük atılganlık-olumlu sosyal davranış düzeyleri olduğu görülmektedir. Kurban olmayan saldırgan grup ta benzer özellikler göstermektedir. Burada dikkat çekici diğer bir nokta olumlu sosyal davranışların tek bir boyut olarak değil atılganlık (assertiveness) boyutuyla birlikte ele alınmasıdır. Bunun sebebi ise her iki değişkenin de diğer değişkenlerle benzer korelasyonlar göstermesi olabilir. Şöyle ki: her iki değişken de akran kabulüyle .32 düzeyinde $p < .001$ anlamlılıkta, akran reddiyle -.31 düzeyinde $p < .001$ anlamlılıkta, akademik yeterlikle .57 düzeyinde $p < .001$ anlamlılıkta ve cinsiyetle .21 düzeyinde $p < .001$ anlamlılıkta ilişki göstermektedir. Cinsiyet değişkenleri kodlanırken erkeklere 0, kızlara 1 değeri verildiğinden, son bulgu kızların erkeklerden daha fazla olumlu sosyal davranış ve atılganlık gösterdiğini belirtmektedir.

Swartz'ın (2000) çalışmasının en önemli kısıtlılıklarından biri, zorbalık olarak yalnızca fiziksel ve sözel açık saldırganlığı almış olmasıdır. Bu nedenle kızların en fazla sergilediği dolaylı ilişkisel saldırganlık değerlendirilmemiş, bu da sonuçların daha çok erkek katılımcılar açısından ele alınmasına neden olmuştur. Çalışmanın ikinci kısıtlılığı (daha doğrusu yetersizliği) ise ele aldığı örneklemin alt sosyo-ekonomik statüden gelmesine rağmen sonuç değişkenleriyle bu demografik özelliğin ilişkilendirilmemesidir. Bu kısıtlılık makalenin tartışma kısmında belirtilmiş ve bu ilişkiyi inceleme görevi ilerdeki araştırmalara bırakılmıştır. Araştırmacının değindiği diğer bir kısıtlılık ise veri toplama yöntemi olarak yalnızca anketlere dayanılmış olmasıdır. Özellikle kurban olmanın ikili ilişkilerdeki durumunun daha net belirlenebilmesi için gözlem tekniğine de ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Son olarak araştırmacı "zorba-kurban" yerine neden "saldırgan kurban" terimini kullanmayı tercih ettiğini açıklarken, "zorba kurban" terimini kullanan literatürün kendilik raporlarına dayandığını ancak bu raporlarca belirlenen durumun yeterli düzeyde güvenilir olmadığını belirtmektedir. Ayrıca akran aday göstermesiyle belirlenen "saldırgan kurban"ların çoğunlukla "zorba kurban" grubuyla örtüşmediğini ifade etmektedir. Ancak araştırmanın sonucunda "saldırgan kurban"larla ilgili elde edilen çoğu veri alan yazında "zorba kurban"lar için belirtilen özelliklerle paralellik göstermektedir. Bu durum da yazarın farklı bir terim kullanmasının yalnızca isimsel farklılık yarattığını ancak literatüre yeni bir katkıda bulunmadığını düşündürmektedir.

3. Wolke ve arkadaşlarının (2001) çalışmasına gönderme yapılırken ise özellikle bu çalışmanın sosyoekonomik statüyle zorba ve kurban olma arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu bulgusuna yoğunlaşmıştır. Ancak Wolke ve

arkadaşları (2001), İngiliz ve Alman çocuklarda kurban ve zorba olma durumlarını inceledikleri araştırmalarında gerek etnik kökenin gerekse de sosyoekonomik statünün zorba davranışıyla düşük düzeyde ilişki gösterdiğini belirtmişlerdir.

Sosyoekonomik statüyle kurban olma arasındaki ilişkiye bakan geçmiş çalışmalar incelendiğinde, İngiltere ve İrlanda'daki okullarda düşük sosyoekonomik durumla kurban olma arasında ilişki tespit edilmesine rağmen (O'Moore, Kirkham, ve Smith, 1997; Stephenson ve Smith, 1989; Whitney ve Smith, 1993), Yeni Zelanda'da (Lind ve Maxwell, 1996), İskoçya'da (Mellor, 1999) veya İskandinavya'da (Olweus, 1994) böyle bir ilişki tespit edilememiştir. Bu sonuçlar sosyoekonomik durumla zorba-kurban olma arasındaki ilişkinin araştırmanın yöntemine ve örnekleme duyarlı olabileceğini düşündürmektedir.

Wolke ve arkadaşlarının (2001) çalışmasının en güçlü yönlerinden biri geniş bir örneklem kullanmasıdır. İngiltere örnekleme 2377 kişiden, Almanya örnekleme ise 1538 kişiden oluşmaktadır. Burada ilginç olan bir nokta Almanya'daki çocukların %21'ini Türk kökenlilerin oluşturmasıdır. Çalışmanın istatistiksel açıdan en zayıf noktası ise gerek etnik kökenler, gerekse de yaş ve cinsiyet grupları arasındaki farkların bulunması için yalnızca Kay-Kare testlerinden yararlanılmasıdır. Ancak zorbalık-kurban olma durumlarını, içinde sosyoekonomik durumun da olduğu bir dizi bağımsız değişkenin hangi oranda yordadığını bulmak için Lojistik Regresyon Analizi uygulanmış ve bunun sonucunda yordama gücü sırasına göre cinsiyetin, yaşın, ülkenin (etnik kökenin) ve son olarak sosyoekonomik durumun zorba-kurban olma durumunu yordadığı belirlenmiştir. Bu bulgulara göre düşük/orta sosyoekonomik statüdeki çocukların yüksek sosyoekonomik statüdekilere göre daha fazla kurban ve zorba olma olasılığı olduğu

bulunmuştur. Ancak burada anlamlılığın $p < .05$ düzeyinde olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

4. Farmer ve arkadaşlarının (2003) çalışmasında dikkat çekici yön ise zorba, zorba-kurban ve kurbanların popülerliklerini değerlendirirken hem öğretmen hem de akran değerlendirmelerini kullanmalarıdır. Zorbalıklı ilgilili çalışmalar genellikle kendilik değerlendirmeleri veya öğretmen değerlendirmeleri yanında, akran değerlendirmelerine özellikle yer verilmesini önermektedir. Bunun sebebi ise akran değerlendirmelerinin diğer değerlendirme yöntemlerine göre daha güvenilir ve geçerli bilgiler verebileceği düşüncesidir. Bu nedenle Farmer ve arkadaşları (2003) her üç yöntemi de birbirini doğrulayıcı nitelikte kullanmışlar ve çalışma sonuçlarının güvenilirliklerini artırmışlardır. Bu çalışmada öğretmen değerlendirmeleri ergenlerin davranışlarının ve sosyal uyumlarının belirlenmesinde, akran değerlendirmeleri ve kendilik değerlendirmeleri de sınıfın sosyal ağının ve katılımcıların kişiler arası becerilerinin ortaya çıkarılmasında kullanılmıştır.

Zorba ergenler akranları tarafından reddedilse de (Coie ve Dodge, 1998), çoğu akran gruplarına dahildirler ve bu gruplarda üst düzeyde sosyal pozisyonlara sahip olabilmektedirler (Bagwell, Coie, Terry, ve Lochman, 2000; Cairns, Cairns, Neckerman, Gest, ve Gariépy; 1988; Farmer ve Rodkin, 1996). Bu konudaki ikinci tartışma ise popülerlik ve sevilme tanımları arasında yaşanan karışıklıktır. Şöyle ki; popülerliğin değerlendirilmesinde daha çok seilmeyi değerlendiren sosyometrik statü değerlendirmeleri kullanılmaktadır. Ancak bu değerlendirmeler sonucunda sınıfın popüler liderleri şeklinde aday gösterilen çocuklar akranları tarafından çok sevilen bireyler olarak görülmemektedir. Bu paradoks sosyometrik popülerlikle (sevilme), algılanan popülerliği ayırt eden

birçok çalışmada ortaya çıkmıştır (Eder, 1985; LaFontana ve Cillessen, 1999; Lease, Keneddy, ve Axelrod, 2002; Parkhurst ve Hopmeyer, 1998). Parkhurst ve Hopmeyer (1998), sosyometrik popülerliğin daha çok olumlu sosyal davranışlarla, algılanan popülerliğin ise daha çok baskınlıkla ve saldırganlıkla ilişkili olduğunu belirtmektedir. Dishion, Patterson ve Griesler (1994) bu paradoksu açıklayacak bir model önermişlerdir. Bu modele göre zorba çocuklar okula yetersiz sosyal becerilerle başlamakta, olumlu sosyal davranışlar gösteren akranları tarafından reddedilmekte ve problem davranışlarını pekiştirebilecek akranlarıyla arkadaşlık kurmaktadır. Bu bakış açısından bakıldığında zorba çocuklar kendilerine benzer yapıdaki çocuklar tarafından oluşturulmuş bir sosyal çevreye dahil olmaktadır. Ancak zorba çocukların sosyal statü ve sosyal ağlarını ele alan bu model bilimsel araştırmalar tarafından kısmen desteklenebilmiştir.

Bu modelin tersine bazı çalışmalar da zorba ergenlerin popüler ve popüler olmayan alt çeşitlerinin olabileceğini ve bu alt çeşitlere göre sosyal çevrelerinin şekillenebileceğini belirtmektedirler. Örneğin Farmer ve Rodkin (1996), taşrada ve gecekondu mahallelerinde yaşayan ergenleri değerlendirdikleri çalışmalarında popüler olan erkeklerin iki farklı yapıda değerlendirildiğini belirtmişlerdir. Birinci grup atletizm, popülerlik ve olumlu sosyal davranışlar açısından aday gösterilmişken, ikinci grup ise atletizm, popülerlik ve anti-sosyal davranışlar açısından aday gösterilmiştir. Burada her iki grup erkek ergenin de popüler olduğu ancak bu ergenleri ayırt eden özelliğin sosyal davranışlar olduğuna dikkat edilmelidir. Benzer şekilde Luthar ve McMahan (1996) da hem olumlu sosyal davranış gösteren hem de zorba/yıkıcı ergenlerin akranları tarafından popüler olarak algılandığını bulmuşlardır. Bagwell ve arkadaşları (2000) ise "sapkın akran kliği" (deviant

peer clique) adını verdikleri hipotezlerinde reddedilmeyen saldırgan ergenlerin sapkın grupların liderleri olabileceğini, reddedilen saldırgan ergenlerin ise bu grupların çevrelerinde yer alabileceğini önermişlerdir.

Farmer ve arkadaşları da (2003), ortalamanın üzerinde popüler ve saldırgan olan erkek ergenlere "sert çocuk" (tough boy), ortalamanın üzerinde popülerliğe sahip, akran ilişkilerini yönlendiren, sınıf lideri ve ortalama saldırganlık ve zorbalık puanlarına sahip kızlara ise "popüler kız" adını vermiştir. Araştırma bulguları sert çocuklar olarak adlandırılan erkek ergenlerin ve popüler kızların daha çok popüler gruplar içinde olduklarını, öğretmenler tarafından da daha hiperaktif, dikkati dağınık, arkadaşlarına zorbalık yapan ve okul dışı faaliyetlere daha çok katılan bireyler olarak tanımlandıklarını ayrıca arkadaş ilişkilerinde popüler ve sosyal becerileri güçlü kişiler olarak betimlendiklerini göstermiştir. Bu bulgular bazı zorba ergenlerin sosyal açıdan marjinalleşebileceğini ancak diğerlerinin güçlü sosyal ağlar kurarak, akran gruplarının önde gelen liderlerinden olabileceğini düşündürmektedir. Ancak burada hatırlanması gereken nokta bu ergenlerin sosyometrik statü değerlendirilmelerine göre akranları tarafından sevilmeyen bireyler olarak tanımlanmalarına rağmen popüler olabildikleridir. Bu da algılanan popülerlik ve sosyometrik açıdan ölçülen popülerliğin ayrıştırılması gerektiğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Grup liderleri akranları tarafından popüler olarak algılanmalarına rağmen, yüksek statülerini genellikle zorbalık ve sosyal açıdan saldırgan taktiklerle belirlediklerinden aynı akranlar tarafından sevilmebilmektedirler (Adler ve Adler, 1995; Evans ve Eder, 1993). Ayrıca bu sonuçların araştırmanın örnekleme (taşrada yaşayan, yoksul Afro-Amerikalı ergenler) özgü olabileceği de unutulmamalıdır. Coie ve Jacobs (1993) zorba ergenlerin popüler-

liklerinin, yoksulluğun, sosyal stresin, ırksal ayrımcılığın ve suç oranlarının yüksek olduğu topluluklarda genel davranış normlarını yansıtabileceğini savunmaktadır. Henry ve arkadaşları (2000) ayrıca, Stormshak, Bierman, Bruschi, Dodge, ve Coie (1999) bu görüşe uygun şekilde saldırganlığın sosyal olarak onaylandığı ve değerli görüldüğü sınıflarda saldırgan ergenlerin daha popüler olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde yoksulluğun yüksek düzeylerde olduğu şehir bölgelerinde yaşayan ergenlerde sapkın gruplarla birlikte olmanın sosyal açıdan tercih edilme ve sosyal statü puanlarıyla bağlantılı olduğu bulunmuştur (Coie ve Jacobs, 1993).

5. Son olarak bu çalışmaya temel teşkil eden Haynie ve arkadaşlarının (2001) araştırması gözden geçirilmiştir. Haynie ve arkadaşları (2001), Veenstra ve arkadaşları (2005) gibi dört grubu karşılaştırmış ancak farklı olarak katılmayan grubu karşılaştırma grubu şeklinde ele almış ve bu grubu diğer üç grupla (zorbalar, kurbanlar ve zorba-kurbanlarla) ayırt edici fonksiyon analizini (discriminant function analysis) kullanarak karşılaştırmışlardır.

Bu çalışma birçok açıdan Veenstra ve arkadaşlarının (2005) çalışmasıyla benzerlik göstermektedir. Haynie ve arkadaşları (2001) da özel eğitime tabi çocukları çalışmaya dahil etmemişlerdir. Örneklem de benzer şekilde geniştir (N= 4263). Bu örneklemde 1879 kişi karşılaştırma grubunu, 1098 kişi kurban grubunu, 142 kişi zorba grubunu, 152 kişi de zorba-kurban grubunu oluşturmuştur. Belirli sıklıklarla zorbalığa maruz kalmayan ya da zorbalık yapmayanlar (n=788) ve zorbalık ya da kurban olma maddelerini işaretlemeyenler (n=197) analizlere dahil edilmemiştir.

Araştırmada ilk önce dört grup iki değişkenli analizlerle (ANOVA), daha sonra da psikososyal (problem davranışlar,

davranışsal uyumsuzluk, benlik kontrolü, sapkınlığın kabulü, sosyal yeterlik, depresif belirtiler), okul (okul uyumu, okula bağlılık, sapkın akran etkileri) ve ebeveynlik (ebeveyn katılımı, ebeveyn desteği) değişkenleri açısından çok değişkenli analizle (ayrıştırıcı fonksiyon analizi) karşılaştırılmıştır. Ayrıştırıcı fonksiyon analizi grup üyeliğini (bağımlı değişken) bir dizi bağımsız değişkenden yordamak için kullanılmaktadır. İki veya daha fazla nominal grup için kullanılabilirdiğinden, lojistik regresyon analizinden daha esnekler. Ayrıştırıcı fonksiyon grupları birbirinden daha çok ayıran bağımsız değişkenlerin doğrusal bir kombinasyonu şeklinde tanımlanabilir. Olası fonksiyonların sayısı grup sayısından bir eksik sayıdadır. Her bir bağımsız değişkenle fonksiyonlar arasındaki korelasyon , o bağımsız değişkenin yordamadaki görece önemini göstermektedir.

ANOVA'lar ele alındığında depresif belirtiler hariç tüm bağımsız değişkenlerde karşılaştırma grubunun daha avantajlı olduğu görülmektedir. Bu grubu, kurbanlar, zorbalar ve zorba-kurbanlar takip etmektedir. Diğer bir deyişle alan yazınla paralel biçimde bu çalışma da zorba-kurbanların birçok açıdan en dezavantajlı grup olduğunu göstermektedir. Depresif belirtiler açısından zorbalar kurbanlardan daha az belirti göstermektedir. Tüm anlamlılıklar $p < .001$ düzeyindedir.

Ayırt edici fonksiyon analizi de problem davranışların, sapkınlığın kabulünün ve sapkın akran etkilerinin dört grup arasında farklılaştığını göstermektedir. Bulgular benlik kontrolünün zorbalarda en alt düzeyde olduğunu, kurbanlarda ve zorbalarda sosyal yeterliğin düşük bulunduğunu, okula uyumun ve okula bağlılığın zorba-kurbanlarda diğer gruplara göre daha az olduğunu, ebeveynlik değişkenlerinin de hem doğrudan hem de dolaylı olarak zorbalıkla ilişkili olabileceğini göstermektedir.

Bu çalışmada ortaya çıkan ilginç bir bulgu yordayıcı değişkenlerle zorbalık ve kurban olma arasındaki ilişkilerin kızlar ve erkeklerde oldukça benzer örüntüler gösterdiği. Diğer bir deyişle her iki cinsiyette de zorbalık ve kurban olma problem davranışlarla, benlik kontrolünün az olması ya da hiç olmamasıyla, düşük sosyal yeterlikle, yüksek depresif belirtilerle, zayıf okul faaliyetleriyle ve algılanan daha az demokratik ebeveyn tutumlarıyla ilişkilidir. Bu açıdan araştırma bulguları kızlar ve erkekler arasında zorbalık ve kurban olmayla ilgili farklılıklar bulan bir çok araştırmadan farklılaşmaktadır (Ekblad ve Olweus, 1986; Maccoby ve Jacklin, 1974, 1980; Olweus, 1983, 1994). Araştırmanın bu bağlamdaki önemli bir kısıtlılığı ise kızlar ve erkekler arasında baskın olarak gözlemlenen zorbalık çeşitlerini (diğer bir deyişle erkeklerde fiziksel saldırganlık, kızlarda dolaylı saldırganlık) ayırtmamasıdır.

Kaynaklar

Adler, P. A. ve Adler, P. (1995). Dynamics of inclusion and exclusion in preadolescent cliques. *Social Psychology Quarterly*, 58, 145-162.

Bagwell, C. L., Coie, J. D., Terry, R. A. ve Lochman, J. E. (2000). Peer clique participation and social status in preadolescence. *Merrill-Palmer Quarterly*, 46, 280-305.

Becker, W. C. ve Krug, R. S. (1964). A circumplex model for social behavior in children. *Child Development*, 35, 371-396.

Berndt, T. J. ve Heller, K. A. (1986). Gender stereotypes and social inferences: A developmental study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 889-898.

Block, J. ve Robins, R. W. (1993). A longitudinal study of consistency and change in self-esteem from early adolescence to early adulthood. *Child Development*, 64, 909-923.

Bowers, L., Smith, P. K. ve Binney, V. (1994). Perceived family relationships of bullies, victims, and bully/victims in middle childhood. *Journal of Social and Personal Relationships*, 11, 215-232.

Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Gest, S. ve Gariepy, J.-L. (1988). Social networks and aggressive behavior: Peer support or peer rejection? *Developmental Psychology*, 24, 815-823.

Coie, J. D. ve Dodge, K. A. (1998). Aggression and antisocial behavior. N. Eisenberg, (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (5. baskı) içinde (779-862). New York: Wiley.

Coie, J. D. ve Jacobs, M. R. (1993). The role of social context in the prevention of conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5, 263-275.

Dishion, T. J., Patterson, G. R. ve Griesler, P. C. (1994). Peer adaptations in the development of antisocial behavior: A confluence model. L. R. Huesmann, (Ed.), *Aggressive behavior: Current perspectives* içinde (61-95). New York: Plenum Press.

Eder, D. (1985). The cycle of popularity: Interpersonal relations among female adolescents. *Sociology of Education*, 58, 154-165.

Egan, S. K. ve Perry, D. G. (1998). Does low self-regard invite victimization? *Developmental Psychology*, 34, 299-309.

Eisenberg, N. ve Fabes, R. A. (1998). Prosocial development. W. Damon ve N. Eisenberg, (Ed.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* içinde (701-778). New York: Wiley.

Ekblad, S. ve Olweus, D. (1986). Applicability of Olweus' aggression inventory in a sample of Chinese primary school children. *Aggressive Behavior*, 12, 315-325.

Evans, C. ve Eder, D. (1993). "No exit": Processes of social isolation in the middle school. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22, 139-170.

Farmer, T. W., Estell, D. B., Bishop, J. L., O'Neal, K. K. ve Cairns, B. D. (2003). Rejected bullies or popular leaders? The social relations of aggressive subtypes of rural African American early adolescents. *Developmental Psychology*, 39 (6), 992-1004.

Farmer, T. W. ve Rodkin, P. C. (1996). Antisocial and prosocial correlates of classroom social positions: The social network centrality perspective. *Social Development*, 5, 176-190.

Finnegan, R. A., Hodges, E. V. E. ve Perry, D. G. (1998). Victimization by peers: Associations with children's reports of mother-child interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1076-1086.

Haynie, D.L., Nansel, T., Eitel, P., Davis Crump, A., Saylor, K., Yu, K. ve Simmons-Morton, B. (2001). Bullies, victims, and bully/victims: Distinct groups of youth at risk. *Journal of Early Adolescence*, 21, 29-49.

Henry, D., Guerra, N., Huesmann, R., Tolan, P., Van Acker, R. ve Eron, L. (2000). Normative influences on aggression in urban elementary school classrooms. *American Journal of Community Psychology*, 28, 59-81.

Hodges, E. V. E., Malone, M. J. ve Perry, D. G. (1995, April). Behavioral and social antecedents and consequences of victimization by peers. N. R. Crick (Chair), Recent trends in the study of peer victimization: Who is at risk and what are the consequences? Symposium conducted at the meeting of the Society for Research in Child Development, Indianapolis, IN.

Josephs, R. A., Markus, H. R. ve Tafarodi, R. W. (1992). Gender and self esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 391-402.

Kagan, J. (1994). *Galen's prophecy: Temperament in human nature*. New York: Basic Books.

Kochenderfer, B. J. (1996, April). *Parenting behaviors and connectedness: Correlates of peer victimization*

- in kindergarten. Poster session presented at the meeting of the American Educational Research Association, New York, NY.
- LaFontana, K. M. ve Cillessen, A. H. N. (1999). Children's interpersonal perceptions as a function of sociometric and peer-perceived popularity. *Journal of Genetic Psychology, 160*, 225-242.
- Lease, A. M., Kennedy, C. A. ve Axlerod, J. L. (2002). Children's social constructions of popularity. *Social Development, 11*, 87-109.
- Lind, J. ve Maxwell, G. (1996). *Children's experience of violence at school*. Washington: Office of the Commissioner for Children.
- Luthar, S. ve McMahon, T. J. (1996). Peer reputation among inner-city adolescents: Structure and correlates. *Journal of Research on Adolescence, 6*, 581-603.
- Maccoby, E. E. ve Jacklin, C. N. (1974). *The psychology of sex differences*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Maccoby, E. E. ve Jacklin, N. J. (1980). Sex differences in aggression: A rejoinder and reprise. *Child Development, 51*, 964-980.
- Maccoby, E. E. ve Martin, J. (1983). Socialization in the context of the family: Parent-child interaction. P. H. Mussen (Seri Ed.) ve E. M. Hetherington (Cilt Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 4. Socialization, personality, and social development* içinde (1-101). New York: Wiley.
- Mellor, A. (1999). Scotland. P.K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano ve P. Slee (Ed.). *The nature of school bullying: a cross-national perspective* içinde (91-111). London: Routledge.
- Moller, L., Hymel, S. ve Rubin, K. H. (1992). Sex typing in play and popularity in middle childhood. *Sex Roles, 26*, 331-353.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the school: Bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere.
- Olweus, D. (1992). Victimization by peers: Antecedents and long-term outcomes. K. H. Rubin ve J. B. Asendorpf (Ed.), *Social withdrawal, inhibition, and shyness in childhood* içinde (315-341). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35* (7), 1171-1190.
- O'Moore, A. M., Kirkham, C. ve Smith, M. (1997). Bullying behavior in Irish schools: A nationwide study. *Irish Journal of Psychology, 18* (2), 141-169.
- Parkhurst, J. T. ve Hopmeyer, A. (1998). Sociometric popularity and peer-perceived popularity: Two distinct dimensions of peer status. *Journal of Early Adolescence, 18*, 125-144.
- Patterson, C. J., Kupersmidt, J. B. ve Griesler, P.C. (1990). Children's perceptions of self and of relationships with others as a function of sociometric status. *Child Development, 61*, 1335-1349.
- Rigby, K. (1993). School children's perceptions of their families and parents as a function of peer relations. *Journal of Genetic Psychology, 154*, 501-513.
- Schwartz, D. (2000). Subtype of victims and aggressors in children's peer groups. *Journal of Abnormal Child Psychology, 28*, 181-192.
- Serbin, L. A., Powlishta, K. K. ve Gulko, J. (1993). The development of sex-typing in middle childhood. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 58* (2, Serial No. 232).
- Stephenson, P. ve Smith, D. (1989). Bullying in the junior school. D.A. Tattum (Ed.), *Bullying in schools* içinde (45-57). Stoke-on-Trent: Trentham Boks.
- Stormshak, E. A., Bierman, K. L., Bruschi, C., Dodge, K. A. ve Coie, J. D. (1999). The relation between behavior problems and peer preference in different classroom contexts. *Child Development, 70*, 169-182.
- Thorne, A. ve Michaelieu, Q. (1996). Situating adolescent gender and self-esteem with personal memories. *Child Development, 67*, 1374-1390.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A.J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C. ve Ormel, J. (2005). Bullying and Victimization in Elementary Schools: A Comparison of Bullies, Victims, Bully/Victims, and Uninvolved Preadolescents. *Developmental Psychology, 41*, 672-682.
- Whitney, I., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research, 35*(1), 3-25.
- Wolke, D., Woods, S., Stanford, K. ve Schulz, H. (2001). Bullying and victimization of primary school children in England and Germany: Prevalence and school factors. *British Journal of Psychology, 92*, 673-696.
- * Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C. ve Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology, 41*, 672-682.